Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi

Kanser farkındalığında sağlık okuryazarlığının önemi

The importance of health literacy in cancer awareness

Ferda GÜLTOP[1] (ID), **Seçil ÖZKAN**[1] (ID)

ÖZET

Bu derleme kanser farkındalığında sağlık okuryazarlığının önemine dikkat çekmek amacıyla, kanser farkındalık ve sağlık okuryazarlık ilişkisi güncel bilgiler ışığında irdelenmiştir. Kanser, dünyada olduğu gibi ülkemizde de ölüm nedenleri arasında ikinci sırada yer almaktadır. Gün geçtikçe küreselleşen dünyamızda, artmakta ve yaşlanmakta olan nüfusla birlikte kanser hastalığında da bir artış görülmektedir. Bu artış, ulusal sağlık sistemleri ve insanlar üzerinde fiziksel, duygusal ve mali açıdan yük oluşturmaya ve önemli bir halk sağlığı sorunu olmaya devam etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü raporuna göre 2018 yılında bütün dünyada 9,6 milyon insan veya altı kişiden biri kanserden hayatını kaybetmiştir. Bulaşıcı olmayan hastalık kategorisine giren kanser, yavaş ilerleyen, tedavisi ile bakım ve izlemi uzun süren, bireyin yaşam kalitesini bozan kronik bir hastalıktır. Kanserin varlığının, birey ve toplum tarafından erken fark edilmesi ve insanların bu konuda neler yapabileceğini bilmesi kanser farkındalığı için önemli bir adımdır. Toplumda, kötü huylu hastalık diye de bilinen kanser farkındalığının artmasında, sağlık okuryazarlığı etkili bir araç olarak kabul görmektedir. Ülkemizde 2017 yılında yapılmış olan "Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Düzeyi ve İlişkili Faktörleri Araştırması" çalışmasına göre, toplumun %68,9'unun

ABSTRACT

This digest was prepared to draw attention to the importance of health literacy in cancer awareness, relationship between cancer awareness and health literacy is examined in view of current information. Cancer ranks the second among the causes of death in our country and in the world. In the highly globalizing World, due to the population increase accompanied by aging, an increase in cancer disease is observed. This causes physical, emotional, and financial burdens on social health systems, so, cancer remains a significant public health issue. According to a World Health Organization report, 9.6 million people worldwide died of cancer in 2018, or one in six people. Cancer, falls into the category of non-communicable disease, is a chronic disease that progresses slowly, lasts for a long time with treatment, and monitoring which disrupts the quality of life of persons. Early diagnosis of cancer by persons and society, and awareness of people about it, with adequate knowledge about what they must do are fundamental steps for cancer awareness. Cancer is socially considered a malignant disease and public awareness about it is based on health literacy. According to the "Turkish health literacy

[1]Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı AD., Ankara

İletişim / Corresponding Author : Ferda GÜLTOP
Çamlıtepe Mah. Şehit Gülersin Sok. No: 19/19 Kurtuluş - Çankaya, Ankara - Türkiye
E-posta / E-mail : ferda.gultop@gazi.edu.tr

Geliş Tarihi / Received : 15.04.2021
Kabul Tarihi / Accepted : 30.05.2021

DOI ID : 10.5505/TurkHijyen.2022.02779

Gültop F, Özkan S. Kanser farkındalığında sağlık okuryazarlığının önemi.
Turk Hij Den Biyol Derg, 2021; 79(3): 579 - 586

sağlık okuryazarlık düzeyi "yetersiz ve sorunlu" olarak belirlenmiştir. İnsanların sağlık okuryazarlığı düzeyinin yeterli olması için; bireylerin öncelikle bilgi kaynaklarına ulaşmaları, bu bilgiyi doğru anlamaları ve uygulamaları ile mümkün olabilecektir. Kanser hastalığının farkındalığı ve sağlık okur yazarlığı düzeyi hastalığın erken dönemde tespit edilerek tedaviye başlanmasında önemli rol oynamaktadır. Sağlık okuryazarlık düzeyi yetersiz olan toplumlarda; genel sağlık durumunda düşüklük, koruyucu sağlık hizmetlerinin alınmasında azalma, bulaşıcı olmayan hastalık oranlarında yükseliş, erken ölüm gibi olumsuz sağlık çıktılarına ve sağlık bakım ücretlerinde artışa yol açmaktadır. Halk sağlığı için ciddi sorunlardan bir tanesi olan kanser farkındalığının artırılmasında ülkelerin önleme, tarama, tanı ve hastalığın yönetimi konusunda stratejiler oluşturmaları ve uygulamaları önemlidir. Bu kapsamda yapılacak çeşitli müdahale programlarının, bireylerin kendi sağlıklarına değer vermelerinde ve sağlıklarını koruyarak geliştirmelerinde etkili olabileceği konusunda bilgiler mevcuttur. Toplumun sağlık konusundaki bilgilerinin çeşitli yöntemlerle ve doğru adımlarla geliştirilmesi sağlık okuryazarlık düzeyinde belirli bir artış sağlanmasında etkili olacaktır. Öncelikle sağlık okuryazarlık düzeyinin belirlenmesinden sonra yapılacak olan etkinlikler nicelik ve nitelikleri bakımından yol gösterici olacaktır. Sağlık okuryazarlık düzeyi iyi olan toplumların sağlıkları ile kanser gibi hastalıklar konusunda farkındalıklarının daha yüksek olacağı aşikârdır. Halkın sağlık okuryazarlık düzeyinin ve kanser farkındalıklarının arttırılmasında, çeşitli müdahalelerin geliştirilmesi ve sunulması konusunda başta sağlık hizmeti sunucuları ile bu hizmeti alan insanlara ve toplumun diğer kurum ve kuruluşlarına büyük görevler düşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kanser, kanser farkındalığı, sağlık okuryazarlığı, sağlık okuryazarlık düzeyi, halk sağlığı

level and related factors survey" conducted in 2017, health literacy level of 68.9% population was concluded as "inadequate and problematic". For the adequacy of health literacy level, individuals should access information sources, understand, and apply the information correctly. Awareness of cancer and level of health literacy play an important role in the early diagnosis of cancer to start earlier treatment. In societies with insufficient health literacy levels, low health care and preventive health services, raise the rates of non-communicable diseases, premature deaths. Because of negative social health provisions health care expenses increase. Countries should implement strategies for prevention, diagnosis, and treatment by raising cancer awareness, since cancer is a serious threat to public health. In this context, information is available concerning the effectiveness of various intervention programs aiming individuals' own health to respect and improve their health by self-protection. Developing social awareness in health using various methods with correct steps will be effective in achieving a reasonable increase in the level of health literacy. Primarily the level of health literacy will be determined and following activities will constitute the pathfinder in terms of quality and quantity.It is obvious that in societies with a high level of health literacy, existence of higher awareness of cancer is a fact. To increase public health literacy level and cancer awareness, primarily health service providers, receivers of this service, and, other social institutions should share responsibilities in developing various methods of intervention.

Key Words: Cancer, cancer awareness, health literacy, health literacy level, public health

GİRİŞ

Kanser; anormal hücrelerin kontrolsüz bir şekilde çoğalarak vücudun diğer organlarına yayılması ile ilerleyen dünyanın her yerinde görülen bir hastalıktır (1).

Dünya genelinde 2018 yılında 18,1 milyon insanın kansere yakalandığı ve 9,6 milyon insanın kanserden öldüğü tahmin edilmektedir. Bu Tahminlere göre, 75 yaşından önce insanların kansere yakalanma riski ortalama olarak %20 ve kanserden ölme riski %10'dur (2,3). Dünya nüfusundaki hızlı artış ve yaşlanma ile kanser yükünün artacağı (2), 2030 yılına gelindiğinde 27 milyon kanser tanısı alacağı, 17 milyon insanın hayatını kaybedeceği ve 75 milyon kişinin kanserli olarak yaşamını süreceği öngörülmektedir (4). Yapılan bir araştırmanın sonucuna göre, 2060 yılına gelindiğinde kanserden ölümlerin ilk sırada yer alacağı tahmin edilmektedir (3).

Türkiye İstatistik Kurumu'nun Haber Bülteninde yayınlanan 2019 yılı ölüm istatistiklerinde, kanser nedenli ölüm oranının %18,4 olduğu ve dolaşım sistemi hastalıklarından sonra ikinci sırada (1,3) yer aldığı belirtilmiştir. Burada belirtilen kanser sebepli ölümlerin %64,5'ini erkekler ile %35,5'ini kadınlar oluşturmaktadır (5). 2013-2018 Ulusal Kanser Kontrol Planında ülkemizde erkeklerde akciğer, prostat ve mesane kanser insidansı; kadınlarda ise meme, tiroid ve kolorektal kanser insidansı yüksek oranda görülmektedir (6,7).

Globocan 2020 yeni kanser verilerine göre, dünyada kadınlara tanı konulan her dört kanserden birinin meme kanseri olduğu ve bunu kolorektal, akciğer, servikal ve tiroid kanserlerinin takip ettiği; erkeklerde ise her üç kanserden birini akciğer ve prostat kanserinin teşkil ettiği, bunu kolorektal, karaciğer ve mide kanserlerinin takip ettiği belirtilmiştir (8). Kanser sonuçlarının nedenleri ve yönetiminde, insan davranışları merkezde yer almaktadır. Sağlıksız beslenme, hareketsiz yaşam, tütün kullanımı, uzun süre ve yoğun düzeyde güneşe maruz kalma kanser riskini artırmaktadır. Kontrol edilebilir bu davranışların ölçülerek, sonuçlarına göre etkili müdahale programlarının geliştirilmesi kanserin kontrolünde etkili olabilmektedir (9). Kanser gibi kötü huylu hastalıklar, sağlık sistemine klinik ve ekonomik yük getiren; aynı zamanda sosyal standartları bozan en önemli halk sağlığı bakım sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, ülkelerin kanserin önlenmesi, kanser taramaları, erken teşhisi ve doğru tedavi yönetimi için uygun stratejiler geliştirmeleri gerekli görülmektedir (3). Sağlık çalışanlarının kanserden korunmada kullanabilecekleri en ucuz araçlar; sağlık eğitimi, bilgilendirici broşürler ve kamu spotları aracılığı ile insanlarda kanser farkındalığı oluşturmadır. (10). Bireylerin kanser konusunda sağlıklı karar verebilmeleri ve gereksinim duydukları sağlık bilgileri ile hizmetlerine erişebilmeleri, bunları anlama ve uygulama kabiliyetine sahip olmaları için sağlık okuryazarlığı gerekli bir unsurdur (11). Ülkemizde 2017 yılında yapılan "Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Düzeyi ve İlişkili Faktörleri Araştırması" çalışmasına göre, halkın %31,1'inin yeterli ve mükemmel sağlık okuryazarlığı düzeyinde olduğu belirlenmiştir (12). Sağlık okuryazarlık düzeyi düşük olan bireylerin koruyucu sağlık hizmetlerini daha asgaride kullandıkları, kronik hastalık durumlarını iyi yönetemedikleri, ölüm ve hastalık oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. Bu gibi durumların sağlık sistemine ek yükler getirmekte olduğu da bilinmektedir (2,12,13). Kanser farkındalığında sağlık okuryazarlık düzeyinin iyileştirilmesi bireylerin kendi sağlık sorumluluğunu alarak sağlıklarını korunmalarında, sağlık sektörü dâhil diğer sektörlere ve politika yapıcılarına birçok görev düşmektedir (14,15).

Bu derlemede, sağlık sistemleri ve insanlar üzerinde maddi ve manevi açıdan yük oluşturmaya devam eden kanserin farkındalığında sağlık okuryazarlığının önemi ele alınmıştır.

Kanser Kavramına Genel Bakış

Kanser, yaşadığımız yüzyılda tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de yaşam süresinin artması, teknolojinin ilerlemesi ve çevresel kanserojenlere

bağlı morbidite ve mortalite sebebi olmaya devam etmektedir (3,16,17). Bulaşıcı olmayan hastalıklardan biri olan kanser, genetik, fizyolojik, çevresel ve davranışsal nedenlerin birlikteliğinin bir sonucudur (18-20). Globocan 2020 verilerine göre, 2040 yılında Dünya genelinde 28,4 milyon yeni kanser vakasının ortaya çıkacağı tahmin edilmektedir (8). 2016 yılında yayınlanan Türkiye Kanser Kontrol Programı verileri, önemli bir halk sağlığı sorunu olan kanserin erken tanı ve tedavisi ile ölümün önlenebileceği yaşam kalitesinin artırılacağı yönündedir (20). Kanserde erken tanı kapsamında ülkemizde T.C. Sağlık Bakanlığı'nın 2014 yılında beş yıl süren meme, serviks ve kolorektal kanseri tarama çalışmaları yapılmıştır (21). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün kanser kontrolü çalışmalarında, kanseri önleme, erken teşhis, tarama, tedavi, palyatif ve hayatta kalma bakım programlarının geliştirilmesini teşvik etmektir (3, 22).

Kanser Farkındalığı

Farkındalık; bireyin dikkatini o anda olanlara yönelterek, açık bir şekilde onları kabullenme, odaklanma ve katılma sürecidir (23). Kanser yönetiminin önleme, erken tanı ve tedavi gibi çeşitli basamaklarında farkındalık giderek daha fazla kullanılmaktadır (24). Kanserin nedenleri, risk faktörleri, belirtileri, erken teşhis ve taramanın yaşamsal önemi hakkında toplumda farkındalık oluşturularak davranış değişikliği yaratılması çok önemlidir (25). Sağlığın korunması, geliştirilmesi, daha iyi olması ve sürdürülmesine öncülük edecek olan sağlık çalışanları, üstlenmiş oldukları birincil korumadaki hayati rollerinin farkında olmalıdırlar. Aynı zamanda sağlıkçılar, hastalıkların önlenmesine yönelik bireysel farkındalık ile bilinci arttırarak birey ve toplumu sağlıklı yaşam tarzına teşvik etmeye çalışmalıdırlar (26). Kanserden korunmanda, öncelikle hastalık belirtileri ile risklerinin bilinmesi ve farkındalığın arttırılarak toplumun ve bireylerin bilinçlendirilmesinde gerekli önlemlerin alınmasının önemli olduğu belirtilmektedir (16). Kanserle ilişkili ölümlerin %80'inden sağlıksız yaşam tarzlarının neden olduğu risk faktörleri sorumlu tutulmuştur. Bu risk faktörleri sigara kullanımı, yetersiz beslenme, aşırı alkol alınması, fazla kilo ve bazı enfeksiyonlardır (25,27). Yaşam tarzları ile ilişkili bu risk faktörleri bilgi, tutum ve davranış değişim gibi uygun müdahaleler yoluyla değiştirilebilmektedir. Ancak değiştirilmesi çok zor hatta imkânsız olan risk faktörleri genetik ve çevresel olanlardır (25,27). Kanser risk farkındalığını değerlendirmek için anketler ve nicel yaklaşımlar kullanılmaktadır (28). Bu değerlendirme sonuçlarına göre hazırlanan eğitim programları sayesinde kanser farkındalığı artırılabilmektedir (28).

Kanser Erken Teşhis ve Tarama Merkezlerinde planlı ve sistemli bir şekilde yapılacak eğitimlerin, halkın kanser konusunda bilgilendirilmesi ile bilinçlendirilmesine katkıda bulunacağı ve sonuçlarının da kanserin morbidite ve mortalitesinin azalmasında etkili olacağı yönündedir (4,6,20,21). Kanser farkındalığının düşüklüğü, kanser semptomlarının algılanmasında gecikmeye ve dolayısıyla erken teşhis fırsatının kaçmasına yol açmaktadır (25). Tekpınar'ın yapmış olduğu çalışmada, toplumda sık görülen ve erken tanı ile hayat kurtarılabilen kanser gibi hastalıklarda farkındalık oluşturmada, sağlık eğitiminin önemli bir yeri olduğu belirtilmektedir (29). Kanser konusunda bireysel ve toplumsal olarak farkındalık oluşturulmasında, insanların sağlıklı yaşam tarzlarını benimsemeleri için ihtiyaç duydukları bilgi ve desteğin sağlanmasında ulusal politikalar ve programlar kullanılarak başarıya ulaşılacağı yönündedir. 1986 yılında Ottawa Sağlığın Geliştirilmesi Konferansı'nda toplum sağlığını korumak için uygun davranışların geliştirilmesinde sadece sağlık sektörünün değil tüm sektörlerin iş birliği içerisinde ortak çabala ve toplumun katılımı ile hareket edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (30). Sektörler arası iş birliğinde amaç, ulusal sağlık politikaları ve eylem planlarında, tanımlanmış olan çok sektörlü yaklaşımın benimsenmesinin sağlanarak sağlığın tüm politikaların merkezine yerleştirilmesidir (3,15).

Sağlık Okuryazarlığı

DSÖ; sağlık okuryazarlığını "sağlığın korunması ve sürdürülmesi için bireyin sağlık bilgisine ulaşma, anlama ve kullanma becerisi" olarak tanımlamıştır (31). Bireyler hem kendi hem de toplumun sağlığından sorumlu olduklarının farkına varmalıdırlar. Bu farkındalık ise kişilerin yeterli bilgi düzeyi ile doğru tutum ve davranış geliştirme yeteneğine sahip olmalarını sağlayacaktır (13,32). Okyay ve Abacıgil'in sağlık okuryazarlık düzeyinin ölçülmesine yönelik yapmış olduğu bir çalışma sonucu Avrupa Sağlık Okuryazarlığı Ölçeğinin (HLS-EU), Türkçe 'ye uyarlanmasıyla "Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Ölceği-32 (TSOY-32)" geliştirilmiştir (33).

Türkiye'de 2017 yılında yapılan bir araştırmada genel sağlık okuryazarlık düzeyi değerlendirilmesinde, toplumun %68,9'unun yetersiz ve sorunlu sağlık okuryazarlığı kategorilerinde olduğu gösterilmiştir (12). Avrupa Sağlık Okuryazarlığı Araştırması sonuçlarına göre, Avrupalıların yaklaşık yarısının yetersiz veya sorunlu sağlık okuryazarlık becerisine sahip olduğu ortaya konulmuştur (34). Eğitim düzeyi düşük, ileri yaş, geliri az olan bireylerin, kendi sağlık durumlarını kötü olarak değerlendirmekte oldukları ve sağlık okuryazarlığı düzeylerinin düşük olduğu belirlenmiştir (33,35). Sağlık okuryazarlığı yetersiz olan toplum bireylerinin; tarama ile erken teşhis edilebilen kanser gibi hastalıkta koruyucu sağlık hizmetlerinden daha az yararlandıkları, tedavi edici hizmetleri daha fazla kullandıkları, hastaneye yatış durumlarının daha yüksek ve tedaviye uyumlarının daha düşük olduğu belirlenmiştir (12). Sağlık okuryazarlık düzeyinin arttırılmasında bilgiye ulaşmada; sağlık hizmet sunucuları, tıp literatürü, sağlık kitapları ile dergiler, internet ve diğer kitle iletişim araçları kullanılan başlıca kaynaklardır (32).

Ülkemizde problemli bir alan olarak görülen sağlık okuryazarlığı konusunda, sağlık hizmeti sunan ve kullananların farkındalık ve bilginin artırılması, tutum geliştirilmesi için gerekli müdahale programlarının oluşturularak uygulanması, sağlığın korunması açısından önemlidir (36).

Türkiye'de, bireylerin kendi sağlıkları ile ilgili sorumluluklarını arttırmak için, sağlık okuryazarlığının geliştirmesi Sağlık Bakanlığı'nın 2019-2023 Stratejik Planı içinde de yer almaktadır (3,15,37). Doğru ve güvenilir sağlık bilgisine ulaşmada, başta sağlık hizmeti verenler olmak üzere, toplumun tüm kesimindeki kurum ve kuruluşlarına büyük sorumluluklar düşmektedir (32).

Kanser Farkındalığı ve Sağlık Okuryazarlığı

Bireylerin sağlık bilgilerine ve hizmetlerine ulaşması, anlaması ve uygulamasında bilinçli karar vermelerinde sağlık okuryazarlığı gerekli bir araçtır (11). Düşük sağlık okuryazarlığı, kansere bağlı eşitsizliklerle ilişkilendirilen sağlığın sosyal belirleyicilerinden biri olarak kabul edilmektedir (11). Yapılan bir çok araştırmada sağlık okuryazarlığı düşük olan bireylerin, doktora gitmekten kaçındığı, kansere karşı daha kaderci davrandığı, kanser tarama testlerine daha az ilgi gösterdikleri ve hastalıkları konusunda bilgi edinmekten kaçındıkları belirlenmiştir (11,38).

Sağlık Bakanlığı'nın 2019-2023 Stratejik Plan'ında ülke genelinde toplumun, bireyin ve çalışanların sağlığıyla ilgili bilgi ve farkındalık oluşturulması, çalışanların sorumluluklarına ilişkin farkındalık düzeyinin artırılması kapsamında eğitim ve farkındalık çalışmalarının düzenlenmesi de yer almaktadır (37).

Değer ve Zoroğlu'na göre, toplumun sağlık okuryazarlık seviyesini arttıracak sağlık eğitimlerine, çocukluğun erken dönemlerinden itibaren önem verilmeli, kanserden korunma ve tarama programları ile sağlığın geliştirmesini de içeren farkındalık faaliyetleri arttırılarak sürdürülmelidir. (16,29,39).

Birçok çalışmada, eğitim düzeyi yeterli olan insanların sağlık bilgilerine daha iyi erişebildikleri, bu bilgileri daha iyi anladıkları ve hastalık önleme ve sağlığı geliştirme davranışlarında bulunma olasılıklarının daha yüksek olduğu belirtilmektedir (33,35,40).

SONUÇ

Bireyi ve toplumu etkileyen kronik bir hastalık olan kanserin farkındalığının artırılmasında sağlık okuryazarlığının yeri oldukça önemlidir. Sağlık okuryazarlığı; bireylerin kendi sağlık ve hastalık durumlarında karar vermelerinde etkili olmaya devam eden önemli bir araç olarak kabul edilmektedir. Sağlık okuryazarlık düzeyinin yetersiz olduğu toplumlarda kronik hastalık oranlarında artış, sağlık hizmetlerinin fazla kullanılması gibi sağlık sorunları ve bakım ücretlerinde önemli artışa yol açmaktadır. Kanser tedavisi, kanser tarama harcamalarına göre daha pahalı olduğundan, erken tanı bireylerin hayatını kurtarmakta ve sağlık maliyetlerini de azaltmaktadır. Halk sağlığının önemli sorunlardan biri olan kanser hastalığı konusunda farkındalığın artırılmasında ülkelerin yapacakları ulusal kanser önleme programları ve politikalar ile stratejik uygulamaları değer kazanmaktadır. Yapılan pek çok çalışmalarda çeşitli müdahale programlarının, bireylerin ve toplumların sağlıklarına değer vermelerinde etkili olabileceği konusunda bilgiler mevcuttur. Kanser farkındalığında önemli rolü olan sağlık okuryazarlığının geliştirilmesinde, başta sağlık hizmeti verenler ve sağlık hizmetini alanlarla birlikte toplumun diğer sektörlerine de büyük görevler düşmektedir.

Kanser çeşitlerinin farkındalığı ile sağlık okuryazarlığı arasındaki ilişkiyi inceleyen son yıllarda yapılmış az sayıda araştırma bulunmaktadır. Ancak, cinsiyet fark etmeksizin ve kanser çeşitlerini dikkate almadan genel kanser farkındalığı ile sağlık okuryazarlığı arasındaki ilişkiyi araştıran çok az sayıda araştırma mevcuttur. Kanser farkındalığında sağlık okuryazarlığı ölçümüne yönelik standart yaklaşımları içeren daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Ek olarak, kanser farkındalığının artırılmasında sağlık okuryazarlığı düzeylerini iyileştirmek için gelecekteki çeşitli müdahalelerin geliştirilmesi ve sunulması konusunda bilgi verebilecek sağlık hizmeti sunucuları, sağlık hizmetini kullananlar ve diğer sektörlerin iş birliğine de ihtiyaç vardır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI

Yazarlar bu makale ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

KAYNAKLAR

1. World Health Organisation (WHO). Cancer. https://www.who.int/healthtopics/cancer#tab=tab_1. (Erişim Tarihi: 10.03.2021).
2. Ferlay J, Colombet M, Soerjomataram I, Mathers C, Parkin DM, Piñeros M, at all. Estimating the global cancer incidence and mortality in 2018: GLOBOCAN sources and methods, Int J Cancer, 2019; 144(8): 1941-53. doi: 10.1002/ijc.31937.
3. Mattiuzzi C, Lippi G. Current Cancer Epidemiology. J Epidemiol Glob Health, 2019; 9(4): 217-222. doi: 10.2991/jegh.k.191008.001.
4. Burgaz S. Çevresel Kimyasallara Maruziyette Kanser Riskinin Değerlendirilmesi. In: Tuncer A.M, ed. Türkiye'de Kanser Kontrolü. T.C. Sağlık Bakanlığı Kanserle Savaş Dairesi Başkanlığı. T.C. Sağlık Bakanlığı Yayın No:777, Ankara 2009; 169-2.

5. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Ölüm ve Ölüm Nedeni İstatistikleri, 2019. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Olum-ve-Olum-Nedeni-Istatistikleri-2019-33710. (Erişim Tarihi: 10.03.2021).

6. T.C. Sağlık Bakanlığı. 2013-2018 Ulusal Kanser Kontrol Planı. https://www.iccp-portal.org/system/files/plans/Ulusal_Kanser_Kontrol_Plani_2013_2018.pdf. (Erişim Tarihi: 10.03.2021).

7. Gültekin M, Boztaş G. Türkiye Kanser İstatistikleri. Sağlık Bakanlığı, Türkiye Halk Sağlığı Kurumu, 2014; 43: 12-32.

8. The Union for International Cancer Control. GLOBOCAN 2020: New Global Cancer Data. https://www.uicc.org/news/globocan-2020-new-global-cancer-data. (Erişim Tarihi: 10.03.2021).

9. Klein WMP, Bloch M, Hesse BW, McDonald PG, Nebeling L, O'Connell ME, et all. Behavioral research in cancer prevention and control: a look to the future. Am J Prev Med, 2014; 46(3): 303-11. doi: 10.1016/j.amepre.2013.10.004.

10. Muratdağı G, Aşıcı N, Oturak G, Kibar A.F, Keskin M, Berberoğlu U, et al. Medyada yer alan kanser haberlerinin değerlendirilmesi. Sakarya Tıp Dergisi / Sakarya Med J, 2019; 9(4): 619-25. doi: 10.31832/smj.562475.

11. Simmons RA, Cosgrove SC, Romney MC, Plumb JD, Brawer RO, Gonzalez ET, et all. Health Literacy: Cancer Prevention Strategies for Early Adults. Am J Prev Med, 2017; 53(3): 73-7. doi: 10.1016/j.amepre.2017.03.016.

12. Özkan S, Uğraş Dikmen A, Baran Aksakal FN, Çalışkan D, Tüzün H, Taşçı Ö, et al. Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Düzeyi ve İlişkili Faktörleri Araştırması. Seçil Özkan (Ed.). Ankara: Özyurt Matbaacılık, 2018.

13. Çopurlar CK, Kartal M. Sağlık okuryazarlığı nedir? Nasıl değerlendirilir? Neden önemli? Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care, 2016; 10(1). doi: 10.5455/tjfmpc.193796.

14. Avcı YD. Kişisel sağlık sorumluluğu. TAF Prev Med Bull, 2016; 15(3): 259-66. doi: 10.5455/pmb.1-1445494881.

15. Özkan, S. Türkiye'de sağlıkta sektörler arası işbirliği. Turkiye Klinikleri J Public Health-Special Topic, 2018; 4(2): 86-91.

16. Orun Y. Türkiye'de yaşam boyu kansere yakalanma riski. Sosyal Güvence Dergisi, 2017; 12: 108-24. doi: 10.21441/sguz.2017.60.

17. Gürel Z, Aslan D. Halk sağlığı bakış açısıyla gıda kaynaklı krizler ve önleme yaklaşımları. Turk Hij Den Biyol Derg, 2019; 76(3):61-76.

18. World Health Organisation (WHO). https://www.who.int/news-room/fact sheets/detail/noncommunicable-diseases. (Erişim tarihi:10.03.2021).

19. International Agency for Research on Cance (ICCP). World Cancer Report 1980-2013. https://www.iccp-portal.org/system/files/resources/IARC%20World%20Cancer%20Report%202020.pdf (Erişim tarihi:10.03.2021).

20. Türkiye Kanser Kontrol Programı. https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/kanser-db/yayinlar/Kitaplar/TURKIYE_KANSER_KONTROL_PROGRAMI_2016.pdf. (Erişim tarihi:10.03.2021).

21. Kan Ö, Görkem Ü, Barış A, Koçak Ö, Toğrul C, Yıldırım E. Kanser erken teşhis ve tarama eğitim merkezleri (KETEM)'ne başvuran kadınlarda human papillomavirüs (HPV) sıklığının değerlendirilmesi ve genotiplerin analizi. Turk Hij Den Biyol Derg, 2019; 76(2):20.

22. World Health Organisation. Controlling Cancer. https://www.who.int/activities/controlling-cancer (Erişim Tarihi: 10.03.2021).

23. Creswell JD. Mindfulness interventions. Annu Rew Psychol, 2017; 68: 491-516. doi: 10.1146/annurev-psych-042716-051139.

24. Mehta R, Sharma K, Potters, Wernicke AG, Parashar B. Evidence for the role of mindfulness in cancer: Benefits and techniques. Cureus, 2019);11(5):e4629. doi: 10.7759/cureus.4629.

25. World Cancer Research Fund / American Institute for Cancer Research. Cancer Prevention Recommenndations.https://www.wcrf.org/dietandcancer/cancer-prevention-recommendations. (Erişim Tarihi: 10.03.2021).

26. Tulchinsky T, Varavikova E. Yeni Halk Sağlığı. Ankara: Palme Yayınları:1728, 2019; 55-7.

27. Keum N, Giovannucci E. Global burden of colorectal cancer: emerging trends, risk factors and prevention strategies. Nat Rew Gastroenterol Hepatol, 2019; 16(12): 713-32. doi: 10.1038/ s41575-019-0189-8.

28. Banna, J. Awareness of Cancer Risk :Variation in Measurement Approaches. Am J Lifestyle Med, 2018; (12)3: 211-3. doi: 10.1177/1559827617746331.

29. Tekpınar H, Özen M, Aşık Z. Aile Hekimliği polikliniğine başvuran hastaların kanser taramalarına ilişkin yaklaşımlarının değerlendirilmesi. Türk Aile Hek Derg, 2018; 22(1): 28-36. doi: 10.1038/ s41575-019-0189-8.

30. World Health Organisation. Controlling Cancer. https://www.who.int/teams/health-promotion/enhanced-wellbeing/first-global-conference. (Erişim Tarihi: 10.03.2021).

31. World Health Organisation. Health promotion: Health Literacy. https://www.who.int/healthpromotion/health-literacy/en/ (Erişim Tarihi: 10.03.2021).

32. Tözün M, Sözmen MK. Halk sağlığı bakışı ile sağlık okuryazarlığı. . Smyrna Tıp Dergisi, 2015; 2: 48-54.

33. Okyay P, Abacıgil F. Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Ölçekleri Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması. Avrupa Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği Türkçe Uyarlaması (ASOYTR). MOH, Turkey. 2016; 21-6.

34. Kickbusch I, Pelikan JM, Apfel F, Tsouros AD. Sağlık Okuryazarlığı Sağlam Kanıtlar, Çeviri: Sağlıklı Kentler Birliği, 2015.

35. Uğurlu Z, Akgün H. Sağlık kurumlarına başvuran hastaların sağlık okuryazarlığının ve kullanılan eğitim materyallerinin sağlık okuryazarlığına uygunluğunun değerlendirilmesi. Mersin Üniv Sağlık Bilim Derg, 2019; 12 (1): 96-106. doi: 10.26559/mersinsbd.449973.

36. Özkan, S. Ankara İli Sincan İlçesi Birinci Basamak Sağlık Personelinde Sağlık Okuryazarlığı ile İlgili Eğitim Programı Geliştirilmesi, 2018, Ankara, Pasifik Tanıtım Medya. https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/Yayin/555. (Erişim Tarihi: 10.03.2021).

37. T.C. Sağlık Bakanlığı Stratejik Plan (2019-2023). https://stratejikplan.saglik.gov.tr/files/TC-Saglik-Bakanligi-2019-2023-Stratejik-Plan.pdf. (Erişim Tarihi: 10.03.2021).

38. Morris NS, Field TS, Wagner JL, Cutrona SL, Roblin DW, Gaglio B, et all. The association between health literacy and cancer-related attitudes, behaviors, and knowledge. J Health Commun, 2013; 18(sup1): 223-41. doi: 10.1080/10810730.2013.825667.

39. Değer MS, Zoroğlu G. Birinci basamak sağlık kuruluşuna başvuranlarda sağlık okuryazarlığı ile kanser bilgi yükü ilişkisi. Anatolian Clinic the Journal of Medical Sciences, 2021; 26(1): 108-17. doi: 10.21673/anadoluklin.760739.

40. McDaniel JT, Nuhu K, Ruiz J, Alorbi G. Social determinants of cancer incidence and mortality around the world: an ecological study. IUHPE-Global Health Promotion, 2016; 26(1): 41-9. doi: 10.1177/1757975916686913.